

Halûk Perk Müzesi'nden Meryem ve Çocuk İsa Betimli Bir Grup Röliker Haçın İkonografik Bakımdan Değerlendirilmesi

The Iconographic Evaluation of A Group of Reliquary Crosses Depicting The Virgin and Christ-Child from The Halûk Perk Museum

Ceren ÜNAL* , Zeynep ÇAKMAKÇI**

Öz

İstanbul'da bulunan Halûk Perk Müzesi, zengin bir ikonografik çeşitliliğe sahip çok sayıda röliker haç koleksiyonuyla dikkat çekmektedir. Makalede, bu değerli koleksiyondan seçilmiş Meryem ve çocuk İsa betimli 14 adet röliker haç konu edilmektedir. Bizans sanatının farklı örneklerinde kullanılan Meryem Blakhernitissa, Kyriotissa, Hodegetria, Nikopois ve Episkepis gibi çeşitli Meryem tiplerini, röliker haçlarda da görmek mümkündür. Çalışmada koleksiyonda yer alan röliker haçlar içerisinde beş farklı Meryem tipi tespit edilmiştir. Bunlar arasındaki en yoğun grup 7 örnekle Meryem Blakhernitissa betimli olanlardır. Röliker haçlar içinde Meryem Episkepis olarak tanımlanan ender bir örnek ile yine Kyriotissa olup olmadığı tartışılan bir örnek daha bulunmaktadır. Ayrıca çalışmada, Bizans sanatının farklı türdeki eserlerinde karşımıza çıkmayan ancak röliker haçlar üzerinde görülen farklı Meryem tiplerinin varlığına da dikkat çekilmiştir. Makalenin katalog kısmında ayrıntılı sunulan 14 adet röliker haçtan, kazıma teknikli 13 adeti analogik ve ikonografik değerlendirmelerle 11. yüzyıla; kabartma teknikli tek bir örnekte ise 11-12. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Koleksiyondaki röliker haçlar Bizans sanatındaki Meryem tipleri hakkında ikonografi uzmanlarının yaptıkları farklı görüş ve yorumlar eşliğinde karşılaştırmalı olarak incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Halûk Perk Müzesi, Haç, Röliker Haç, Theotokos, İkonografi, Bizans

Abstract

The Halûk Perk Museum in Istanbul is notable for its large collection of reliquary crosses with a rich iconographic diversity. This article focuses on 14 reliquary crosses depicting the Virgin with Christ-child, selected from this valuable collection. It is possible to see various types of the Virgin, such as Blakhernitissa, Kyriotissa, Hodegetria, Nikopois and Episkepis, which are used in different examples of Byzantine art, on the reliquary crosses. In our study, five different iconographic types of the Virgin were identified among the reliquary crosses in the collection. The densest group among these are those depicting the Virgin Blakhernitissa with 7 examples. Among the reliquary crosses, there is a rare example that we have identified as the Virgin Episkepis and another example that we are discussing whether it is Kyriotissa or not. In addition, in the study, was drawn attention to the presence of different iconographic types of the types of Virgin on the reliquary crosses, which are not seen in different types of works of Byzantine art, but can be seen on reliquary crosses. 14 reliquary crosses, which are presented in detail in the catalog, 13 of them with engraving technique, date back to the 11th century with analogical and iconographic evaluations; In a single example with relief technique, it belongs to the 11th-12th century.

* **Sorumlu Yazar:** Ceren Ünal (Prof. Dr.), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Manisa, Türkiye. E-posta, cerenunalcbu@gmail.com ORCID: 0000-0002-1563-735X

** **Zeynep Çakmakçı** (Doç. Dr.) Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Müzecilik Bölümü, İzmir, Türkiye. E-posta, zeyneporals@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8599-0204

Atıf: Ünal, Ceren., Çakmakçı, Zeynep. "Halûk Perk Müzesi'nden Meryem ve Çocuk İsa Betimli Bir Grup Röliker Haçın İkonografik Bakımdan Değerlendirilmesi." *Art-Sanat*, 20(2023): 667–701. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2023.20.1289947>

The reliquary crosses in the collection were comparatively analysed and evaluated in the light of the different views and interpretations of iconographers on the types of the Virgin in Byzantine art.

Keywords

Halûk Perk Museum, Cross, Reliquary Cross, Theotokos, Iconography, Byzantine

Extended Summary

The remains of the body of a holy person or consecrated objects associated with these remains are called relics. The development of the cult of the relic began in the 4th century. In the early Byzantine period, the cult of martyred saints and the interest in the discovery of personal objects, such as bones and fragments of clothing, belonging to holy persons martyred for the sake of religion led to the development of the concept of relics. The boxes made of different materials and in different forms in which the relics were preserved are called reliquary.

In the Early Byzantine period, cylindrical amulets, talismans and amulets are the precursors of the later, more widespread reliquary crosses. Between the late 9th and 11th centuries, reliquary crosses replaced their predecessors, the amulets. The interest in reliquary crosses and the cult of the relics after the Iconoclasm is confirmed by archaeological data. It is known that reliquary crosses did not appear before the end of the 9th century, were used at most in the 10th and 11th centuries, and spread rapidly to neighbouring cultures. It was believed that the reliquary crosses would protect the believer from all evil during his/her life and after his/her death. It is known that reliquary crosses carried on the chest, were used by all members of the society, especially clergy, men, women and even children. Reliquary crosses are categorised according to their functions, construction techniques, forms and the depictions on them. According to their construction techniques, reliquary crosses are generally classified into two main groups, namely incised and relief, and are further subdivided according to the depictions on them.

The 14 reliquary crosses depicting the Virgin with Christ-child in the Halûk Perk Museum have been analysed and classified in the light of the opinions of different experts on the types and iconography of the Virgin in Byzantine art. The reliquary crosses analysed in our study were classified according to the iconographic types of the Virgin with Christ-child, not according to their construction techniques. Five different types of the Virgin with Christ-child were identified on the reliquary crosses from the collection.

In the first group (Catalogue nos. 1-7), Christ-child is depicted on the chest of the Virgin, who is depicted in full-length frontal view with her hands open to both sides in a praying position. This type is a depiction of the Virgin Blachernitissa (Βλαχερνίτισσα), well known in Byzantine art. The 7 reliquary crosses in the first group are divided into three sub-groups according to the physical depiction of the

Virgin (Catalogue nos. 1-7). It is understood that the depiction styles of the 3 reliquary crosses with the oval-shaped shoulders of the Virgin are similar to each other. They may have been made in production workshops in the same region, or they may reflect the stylistic preference of the period (Type 1/a, Catalogue 1-2-3-4). In the second subgroup, the Virgin's shoulders are not oval and are slightly tapering upwards. There are two reliquary crosses in this group and both are decorated with foliate motifs each sides (Type 1/b, Catalogue 5-6). Lastly, the Virgin Blachernistissa example was produced with very fine workmanship (Type 1/c, Catalogue 1c.7) and every detail of the maphorion of the Virgin is carefully emphasised.

In the second group, only one reliquary cross (Type 2, Catalogue no. 8), the Virgin is shown frontal and full-length and in a prayer position with her hands open to her sides. In this example, made with the casting technique and decorated in relief, there is a bust of Christ-child in a medallion in front of the Virgin and at the level of her chest. This type of depiction of the Virgin coincides with Episkepsis. When the studies on reliquary crosses are analysed in general, it is noteworthy that there is no direct example and definition of the Virgin Episkepsis. In this context, this example in the collection is important as it is the counterpart of the Episkepsis type, which we see in different examples of Byzantine art, in reliquary crosses. Based on the depiction of Episkepsis on the cross, it can be dated to the 11th-12th centuries.

At this stage, it is necessary to include the Platytera type, which shows very similar iconographic features with Episkepis in the iconography of the Virgin, in our iconography discussion. This iconographic type within the depictions of the Virgin is known by the title "Platytera", which means "wider than heaven" in Greek. In the Platytera type, the Virgin in the position of orans, carrying the medallion depicting the Christ-child on her chest is very similar to the Blachernitissa and Episkepsis types. In the definition of the Platytera type, there are similarities between Episkepsis, and sometimes both types are used together. The main source of this categorisation problem is that the Blachernitissa icon type is not fully known and there is no conclusive evidence as to whether versions of it existed from the early period onwards. More detailed studies on the iconography of the Virgin on the reliquary crosses will provide us with clearer information about the Episkepsis or Platytera types. In this sense, the existence of the iconographic types of the Virgin that can be classified as Episkepsis or Platytera on reliquary crosses is also opened to discussion.

The third group of reliquary crosses (Type 3, Catalogue nos. 9-10-11) also includes a full-length frontal depiction of the Virgin with Christ-child. In this group, however, the Virgin is not in the position of orans, and she is encircling the head of Christ-child with her arms broken at the elbows, and pointing to him with her hands and fingers curled over his head. In this depiction, the Virgin uses her arms and hands like a bow to form a medallion on her chest surrounding the head of Christ-child.

In the fourth group of reliquary crosses (Type 4, Catalogue no.12-13), the Virgin is depicted full-length and with the Christ-child in front of her chest. Mary's arms and hands are not carved and emphasized on both reliquary crosses.

In the fifth and last group, there is one reliquary cross (Type 5 Catalogue no. 14). In this sample in the collection, the Virgin is holding the Christ-child with her left hand at a point between his head and shoulders. Although the reliquary cross is not in full form, it can be assumed that the Virgin is depicted with her left hand on the shoulder of her child and her right hand supporting him from below. This type of depiction of the Virgin is defined as Kyriotissa in studies on reliquary crosses. In the Kyriotissa type, the Virgin is depicted from the front, holding the Christ-child, at the level of her chest, with her right hand on the shoulder of the Christ-child, and her left hand covering the lower part of the Christ-child's body. However, the example in the collection shows the opposite holding position.

In conclusion; it is understood that seven reliquary crosses in the Halûk Perk Museum depicts the Virgin Blachernitissa with a full-sized with Christ-child at the chest level (Catalogue nos. 1-7). Analysing the studies carried out until today, it is revealed that this type of reliquary crosses were produced in large numbers during the Byzantine Period. The reliquary cross in Catalogue no. 8, which is a rare and interesting example, bears the image of the Virgin Episkepsis. Although there is no inscription or abbreviation on the reliquary cross indicating the title Episkepsis, this conclusion was reached through typological evaluation. The overlap of this interesting example, which can be identified by some experts as the Virgin Blachernitissa, with the Episkepsis image is one of the details of our study. In the 11th and 12th centuries, the depiction of the Virgin Episkepsis is frequently encountered in different works of art such as coins, seals and icons, and it is thought that the reliquary cross in the collection was produced in the same period. In addition, our study provides information about the Episkepis and Platytera types and emphasises that the issue of whether or not they are found on reliquary crosses should be discussed. Another subject of our study is the depiction of the Virgin Kyriotissa, which is frequently found on reliquary crosses. Taking into account the recent studies of different experts, the definition of the Virgin Kyriotissa and Blachernitissa is discussed. It is clear that the Kyriotissa type has a clear definition and should not be confused with the Blachernitissa type. However, in the Kyriotissa depiction found in the only reliquary crosses we analysed in the collection, the position of the Virgin holding the Christ-child on her chest with her hands was found to be different.

It is understood that the depictions on the reliquary crosses are very important sources for the studies on the iconography of the Virgin. In our study, while introducing the depictions of the Virgin with Christ-child on the reliquary crosses in the Halûk Perk Museum, it is emphasised that different information and suggestions can be presented in the light of new researches based on the iconography of the Virgin.

Giriş

İstanbul'da bulunan Halûk Perk Müzesi, Bizans Sanatının seçkin örneklerini barındıran zengin bir koleksiyona sahiptir. Koleksiyon içerisinde yer alan yaklaşık iki yüz civarındaki bronz röliker haç, sayıca olduğu kadar, ikonografik çeşitliliğiyle de Bizans kültürü ve sanatı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır¹. Makalede, bu değerli koleksiyondan seçilmiş Meryem ve çocuk İsa betimli 14 adet röliker haç konu edilerek söz konusu örnekler üzerinden Meryem ve çocuk İsa ikonografisinin röliker haçlar üzerinde nasıl ele alındığı tartışılmıştır. Ayrıca röliker haçlardaki Meryem ve çocuk İsa ikonografisinin Bizans sanatının bilinen Meryem tipleriyle ilişkisi, benzerlikleri ve farklılıkları yanında, röliker haçlardaki özel gelişimi de ayrıntı ele alınacak konular arasındadır. Bu tartışma ve değerlendirmeden hemen önce Hristiyan inancında rölik kültürünü ve röliker haçların önemini hatırlamanın ve devamında Bizans sanatında Meryem ikonografisine kısa bir bakış atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

1. Hristiyan İnancında Rölik Kültü ve Rölikerler

Kutsal kişinin bedeninden kalanlar ya da bu kalıntılarla ilişkili kutsanmış objeler rölik (*τά λείψανα*) olarak adlandırılmaktadır. Hristiyanlarca kutsal sayılarak hürmet edilen ilk rölikler, martirlere ait kalıntılardır². Rölik terimi, anlamı kalanlar olan Yunanca *λείψανα* ve Latince “reliquiae” kelimelerinden gelmektedir. Hristiyan inancında rölik ait olduğu kişinin bedenine ait kalan bir parça, ilişkili bir obje ya da kültü içermektedir³.

Röliker kültürünün gelişimi 4. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Antik dönemdeki önemli figürler, *Yeni Ahit*'te yer alan kişiler, martirler ve azizler yanında İsa ile Meryem'e ait olduğuna inanılan bedensel ya da kişisel objelerinin kutsal olduğu düşünülmüş, bulunmaları için araştırmalar yapılmıştır. Erken Bizans Dönemi'nde özellikle martir azizler kültüyle birlikte din uğruna şehit olmuş kutsal kişilere ait kemik ve giysi parçaları ile kişisel objelerin keşfine duyulan ilgi rölik kavramının gelişmesini sağlamıştır.

Röliklerin muhafaza edildiği çeşitli materyallerden üretilmiş ve farklı formdaki kutulara ise röliker (*λάρυαξ, κιβωτίδιον, θήκη*) denilmektedir⁴. Hristiyan inancında röliklerin, röliker ya da enkolpion içerisinde muhafaza edilerek inanan kişinin üzerinde

1 Haluk Perk Müzesi'ndeki röliker haçlarla ilgili makalenin yazarları tarafından sürdürülen bilimsel çalışmalar tamamlanmak üzere olup, kitap hâlinde bilim dünyasına sunulacaktır.

2 Robert Francis Taft ve Alexander Kazhdan, “Relics,” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York, Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 1: 1779.

3 Estelle Cronnier, “Eastern Christianity and Relics of Saints: From Refusal to Quest,” *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar (Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012), 2: 25.

4 Margeret E. Frazer ve Anthony Cutler, “Reliquary,” *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 1: 1782; Edward Lucie-Smith, *The Thames and Hudson Dictionary of Art Terms* (Londra: Thames and Hudson, 1984), 160.

taşınması yaygın bir uygulamadır. Amulet ile işlev olarak benzer nitelikler barındıran rölikerler ve enkolpionlar ebedi kurtuluşun bir tür garantisi olarak muhafaza edilmekte ve taşınmaktadır. Orta Çağ'da rölikerler, çoğu zaman haç formu muhafazalar, kimi zaman da yüzükler içerisinde korunmuştur⁵.

1a. Hristiyan İnancında Röliker Haçlar

Erken Bizans döneminde silindirik formdaki muska, tılsım ve amuletler daha sonra yaygınlaşan röliker haçların öncüsü konumundadır. İçerisinde keten lif, dokuma kumaş parçaları, deri, mum, ahşap, hayvan kılı ya da kürk parçası veya az olmakla birlikte hayvan kemiği bulunan rölikerlerin amulet işlevinde oldukları düşünülmektedir⁶. İçlerinde kutsal bir metin, yazıt ya da obje içeren bu tip amuletlerin 7. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Orta Bizans Dönemi'nde ise ince işçilikli olanlardan, sıradan ve kabaca yapılmış örneklere kadar geniş ölçekte üretildikleri görülmektedir⁷. 9. yüzyıl sonu ile 11. yüzyıl arasında röliker haçlar, öncülleri olan amuletlerin yerini almıştır⁸.

İkonoklazma dönemi sonrasında röliker haçlara ve rölik kültürüne gösterilen ilgi arkeolojik verilerle de doğrulanmaktadır. Röliker haçların 9. yüzyılın sonlarından önce ortaya çıkmadıkları, en fazla 10. ve 11. yüzyıllarda kullanıldıkları ve çevre kültürüne de hızla yayıldıkları bilinmektedir⁹. Bu dönemde Hristiyanlar arasında inançlarının gücüyle tanrısal ya da dinsel bir korumaya sahip olacakları düşüncesinin yoğunlaşması, röliker haç üretimini pozitif yönde etkilemiştir.

B. Pitarakis, Orta Bizans Dönemi'nde röliker haçların sosyal sınıfın tamamının talebini karşılamak için çeşitli materyallerden üretildiklerine, farklı öneme sahip röliker içerdiklerine, dolayısıyla da inanan kişiler tarafından manastır ya da hac merkezlerindeki kutsal mekânlardan satın alınmış olabileceklerine işaret etmektedir¹⁰. Göğüs

5 Elżbieta Dabrowska, "Le Dépôt de Reliques Dans Les Sépultures-Usage Liturgique ou Superstition?", *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Perica Špehar (Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012), 2: 33.

6 Alexander Musin, "Byzantine Reliquary -Crosses in the Formation of Medieval Christian Culture in Europe," *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar (Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012), 2: 62

7 Jeremy J. Ott ve Natalia Poulou Papadimitriou ve Elli Tzavella, "Reliquaries and Reliquary Crosses in Byzantine Greece," *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*, ed. Iliya Iliev ve Elena Kostova ve Viladimir Angelov (Sofya: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2011), 2: 170.

8 Alexander Musin, "Byzantine Reliquary-Crosses from the Territory of Turkey in the Archaeological Context. An Evidence of Post-Iconoclasm Piety?", *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*, ed. Iliya Iliev ve Elena Kostova ve Viladimir Angelov (Sofya: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2011), 2: 170.

9 Musin, "Byzantine Reliquary -Crosses in the Formation of Medieval Christian Culture in Europe," 61.

10 Brigitte Pitarakis, "197. Pectoral Reliquary Cross," *Byzantium 330-1453*, ed. Robin Cormack ve Maria Vassilaki (Londra: Royal Academy of Arts, 2008), 429, no.197.

üzerinde taşınan (enkolpion) röliker haçların başta din adamları olmak üzere kadın, erkek ve hatta çocuklar kısaca toplumun tüm bireyleri tarafından kullanıldığı bilinmektedir¹¹. Röliker haçların, inanan kişiyi yaşamı boyunca olduğu gibi ölümünden sonra da tüm kötülüklerden koruyacağına inanılmıştır. Kazılarda çok sayıda bronz röliker haç kolyenin mezarlarda bulunması da bu inancı açıklamaktadır¹².

Röliker haçları konu eden çalışmalarda bu örnekler, yapım tekniklerine, formlarına ve üzerlerinde yer alan betimlere göre değişen bir sınıflama içinde ele alınmaktadır. Yapım tekniklerine göre röliker haçlar, genellikle kazıma ve kabartma başta olmak üzere iki ana grup içerisinde değerlendirilmekte, üzerlerindeki tasvirler göre de alt gruplara ayrılmaktadır¹³. Tasvirlerde İsa siklusunun temel alındığı bilinmekte, “Çarmılı’ta İsa”, “Meryem” ve “Aziz” tasvirleri ikonografik anlamlarıyla verilmektedir¹⁴. İnsanlığın kurtuluşu için arabulucu olarak görülen azizler, röliker haçlar üzerinde çoğunlukla orans pozisyonunda betimlenirken, azizlere ise sıkça yer verilmemiştir¹⁵. A. Peskova röliker haçların ikonografik bakımdan iki grupta incelenmesi gerektiği ifade etmektedir¹⁶. A. Peskova ilk gruba; önde “Çarmılı’ta İsa”, arkada “Theotokos” betimini yerleştirmekte, ikinci grubu ise üzerinde “Çarmılı” motifi, orans pozisyonunda “Theotokos” ya da “Aziz/Azize” tasvirleri ve nadir olarak da İsa betiminin yer aldığı röliker haçlar olarak sınıflamaktadır. Ayrıca ilk gruba aldığı “Theotokos” tasvirlerinin de “Meryem Blakhernitissa”, “Kyriotissa” hatta belki de “Nikopoios” ve “Hodegetria” olmak üzere alt gruplara ayrılabilceğini ifade etmektedir¹⁷.

Son zamanlarda yapılan çalışmalar, önceleri Suriye-Filistin, Yakın-Doğu ya da kısaca Kutsal Topraklar’a atfedilen ve Suriye-Filistin grubu olarak sınıflanan röliker haçların Konstantinopolis ve Anadolu kaynaklı olduklarını göstermektedir¹⁸.

11 Brigitte Pitarakis, “Female Piety in Context.” *Images of the Mother of God*. ed. M Maria Vassilaki (Norfolk: Ashgate Yayınları, 2005), 155; Brigitte Pitarakis, “147. Pectoral Reliquary Cross,” *Heaven & Earth*, ed. Anastasia Drandaki ve Demetra Papanikola-Bakirtzi ve Anastasi Tourta (Atina: Benaki Museum, 2014), 269.

12 Pitarakis, “147. Pectoral Reliquary Cross,” 269.

13 Horníčková, röliker haçların betim tiplerine göre alt gruplarını detaylı biçimde açıklamaktadır. Bk. Kateřina Horníčková, “The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe,” *Byzantinoslavica* 60 (1999), 224-249.

14 Horníčková, “The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe,” 215.

15 Röliker haçlarda resmedilen Aziz ve Azizelere dair daha detaylı bilgi için bk. Pitarakis, “Female Piety in Context,” 155; Brigitte Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques XVI, (Paris: Picard Edition 2006), 90-105.

16 Anna Peskova, “Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus,” *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar (Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012), 2: 403.

17 Peskova, “Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus,” 404.

18 Peskova, “Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus,” 403.

2. Bizans Sanatında Meryem İkonografisine Kısa Bir Bakış

Meryem'in röliker haçlardaki betim tiplerini incelemeden önce Meryem ikonografisi hakkında kısa bir giriş yapmak faydalı olacaktır. Meryem, İsa'nın annesi olarak *aeiparthenos* ve *Theotokos*'tur¹⁹. Ortodoks Kilisesinde Tanrı Anası Meryem'e, Vaftizci Yahya'ya ve meleklerle itibar ve hürmet göstermenin özel bir yeri vardır. 431 yılındaki Efes Konsilinde Meryem'in Tanrı'nın oğlunu doğurmasından kaynaklanan kutsallığı resmen kabul edildikten sonra "Theotokos" tasvirleri gelişim sürecine girmiştir²⁰. Meryem Ortodoks ilahilerinde çoğunlukla *Theotokos* olarak adlandırılmıştır. Meryem kültü, 843 yılında ikonalara gösterilen itibarın geri dönmesiyle Konstantinopolis'te yeniden canlanmıştır.

Meryem ikonografisinin çeşitliliği ve tipolojik olarak sınıflanmasının kaynakları farklı görüşlerle açıklanmaktadır. G. P. Galavaris'in, Schlumberger'in mühürler üzerindeki Meryem tasvirlerini konu eden çalışmasından aktardığına göre, Meryem tasvirleri sadece mucizeleri veya farklı dönemlere ait çeşitli edebi metinlerdeki tanımlamalarından yola çıkarak sınıflandırılmamalı, özel kutsal mekânlarda korunan ve hürmet gören Meryem ikonaları da tipolojik değerlendirmeye katılmalıdır²¹. G. P. Galavaris de bu görüşü desteklemektedir ve ayrıca ikonalar ve mühürler üzerinde yer alan Meryem betimlerinin karşılaştırıldığında ortak bilgiler içerdiğini anlatmaktadır²². Meryem betim tipolojisi aynı zamanda Konstantinopolis'te Meryem ikonalarının bulunduğu Blakhernae, Kyrou ve Hodegon gibi önemli manastırlar ve kiliselerle de doğrudan ilişkilidir²³. Bu nedenle Meryem Blakhernitissa, Kyriotissa ya da Hodegetria olarak adlandırılan ve hürmet gören Meryem ikonaları isimlerini korundukları ve saklandıkları bu kutsal mekânlardan almışlardır.

19 Annemarie Weyl Carr, "Virgin Mary," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 3: 2173.

20 Helen Rosenau, "The Prototype of the Virgin and Child in the Book of Kells." *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 83/486 (1943), 231.

21 George P. Galavaris, "The Mother of God of the Kanikleion," *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2/2 (1959), 180.

22 G. P. Galavaris çalışmasında incelediği mührün üzerinde yer alan *Kanikliotisa* unvanının da bir manastırda korunan Meryem ikonasından geldiğini ifade etmekte, Bizans metinlerinde saray olarak adı geçen Kanikleion'un muhtemelen 10. yüzyıl ortalarında manastıra dönüştürüldüğünden bahsetmektedir. Mühür bu manastırda hürmet gören bir Meryem ikonasının betimini içermektedir ve yanındaki yazıt da Kanikliotisa unvanını açıklamaktadır. Galavaris, "The Mother of God of the Kanikleion," 181.

23 Özellikle Orta Bizans Dönemi'nde Meryem'in Konstantinopolis'te büyük bir saygı gördüğü bilinmektedir. Başkentte Meryem'e atfedilmiş çok sayıda kilise bulunduğu ve bu kiliselerin en az 1/3'nin mucizeler yaratan ikonalara sahip olduğundan bahsedilmektedir. Zaza Skhirtladze, "The Image of the Virgin on the Sinai Hexaptych and the Apse Mosaic of Hagia Sophia, Constantinople," *Dumbarton Oaks Papers* 68 (2014), 384.

3. Halûk Perk Müzesi'nden Meryem ve Çocuk İsa Betimli Röliker Haçlar

Tablo 1. Haluk Perk Müzesi röliker haçlarında görülen Meryem ve çocuk İsa Betim Tipleri (Hazırlayan: C. Ünal-Z. Çakmakçı)

Tipler	Alt Gruplar	Örnekler
TİP 1 / Meryem Blakhernitissa	a- Oval formlu maphorionla betimlenen Meryem Blakhernitissa	Kat. No. 1 Kat. No. 2 Kat. No. 3 Kat. No. 4
	b-Üçgen formlu maphorionla betimlenen Meryem Blakhernitissa	Kat. No. 5 Kat. No. 6
	c-Dikdörtgen formlu maphorionla betimlenen Meryem Blakhernitissa	Kat. No. 7
TİP 2 / Meryem Episkepsis	-	Kat. No. 8
TİP 3 / Theotokos ve Çocuk İsa (Meryem dirsekten kırdığı kolları ve elleriyle İsa'nın başını çevreler)	-	Kat. No. 9 Kat. No. 10 Kat. No. 11
TİP 4 / Theotokos ve Çocuk İsa (Meryem'in kolları ve elleri yoktur. Çocuk İsa Meryem'in göğsü hizasında asılı haldedir)	a- Meryem'in göğsü hizasında büst halinde çocuk İsa tasvirililer	Kat. No. 12
	b- Meryem'in göğsü hizasında tam boy ve cepheden çocuk İsa tasvirililer	Kat. No. 13
TİP 5 / Kyriotissa (?)	-	Kat. No. 14

Halûk Perk Müzesi'nin zengin röliker haç koleksiyonu içinde Meryem ve çocuk İsa betimli 14 adet röliker haç bulunmaktadır²⁴. Haçların tamamı form açısından B. Pitarakis'in Tip 1 grubuna dâhildir ve bronzdan üretilmiştir²⁵. Örneklerin sadece üçünde (Kat. No. 1-2 ve 7) ön ve arka kapak mevcutken, diğerlerinde yalnızca arka kapak günümüze gelebilmiştir ve ayrıca biri hariç (Kat. No. 7) tamamının asma halkaları kayıptır. Rölikerlerin büyük bir bölümünde tasvirler kazıma tekniğiyle, tek bir örnekte ise (Kat. No.8) döküm tekniğiyle kabartma süslemeli olarak yapılmıştır. Çalışmada incelenen röliker haçlar ise yapım tekniklerine göre değil, Meryem ve çocuk İsa betimlerinin ikonografik tiplerine göre sınıflandırılmış ve buna bağlı olarak üzerlerinde beş farklı tipte Meryem ve çocuk İsa tasviri tespit edilmiştir (**Tablo 1**).

TİP 1'de tam boy cepheden ve elleri dua eder pozisyonda her iki yana açık betimlenen Meryem'in göğsü üzerinde çocuk İsa yer almaktadır (Kat. No. 1-7). Bu tasvir tipi, Bizans sanatında çok iyi bilinen Meryem *Blakhernitissa* (*Βλαχερνίτισσα*) betimidir²⁶. Bu tasvir adını, Konstantinopolis'teki Blakhernae Manastırı'nda bulunan

24 Bu makale, Halûk Perk Müzesi'den ilgili eserlere yönelik yazılı olarak alınan çalışma ve yayın izinleri sonrasında hazırlanmıştır.

25 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, 30-31, fig. 12/type 1. Bu tip örneklerde haç kolları merkezden uçlara doğru genişlemektedir. Günümüze ulaşan röliker haçların çok büyük bir kısmı bu formda üretilmiştir.

26 Nancy P. Ševčenko, "Virgin Blachernitissa," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 3: 2170. 7. yüzyılda Blakhernia Manastırı, Konstantinopolis

ünlü ikonadan almıştır. N. Teteriatnikov, İkonoklazma dönemi sonrası ve özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda kutsal figürlü tasvirlerin sanattaki kullanımının artmasıyla birlikte başkentte birçok “Meryem Orans” tasvirli eserin ortaya çıktığını belirtmiştir. Yazara göre bunlardan sadece Blakhernae Kilisesi’ndeki iki adet Meryem Orans betimi tanımlanmıştır: İlki tek başına betimlenen Meryem Orans, diğeri ise göğsünde Çocuk İsa betimli madalyonu taşıyan Meryem Orans betimidir²⁷.

Tip 1 içinde yer alan 7 adet röliker haç, Meryem’in bedenini saran maphorionun formuna göre üç alt gruba ayrılmıştır. *Tip 1/a*’da Meryem’in omuzları oval formdaki bir maphorionla örtülüdür (Kat. No.1, 2, 3 ve 4). Bu haçların her biri benzer ikonografîye sahip olmakla birlikte üslupsal açıdan birbirlerinden farklıdır. Figürlerin yüz, saç ve kostüm detaylarındaki çeşitlilik ile kazıma tekniğinin uygulandığındaki işçilik, farklı üretim atölyelerinde yapıldıklarını düşündürmektedir. Bununla birlikte ikonografik benzerlik ortak ve yaygın bir betim tipine işaret etmektedir. *Tip 1/a* içinde yer alan iki örneğin (Kat. No. 1 ve 2) ön kapakları mevcut olup her ikisinde de orans durumunda Aziz Ioannes tasvir edilmiştir. Meryem ve çocuk İsa *Tip 1/a* grubunun tamamında tek başına yanlarında kutsal kişiler olmadan betimlenmektedir. Bununla birlikte Kat. No.3’te yatay haç kollarına İsa’nın HC XC harflerinden oluşan siglası; Kat.No.4’te ise “X” biçiminde olasılıkla haç motifine ve büyük olasılıkla İsa’nın monogramına gönderme yapan bir motif kazanmıştır. Bu grup örneklerin hepsinde Meryem başının üzerine paralel tek sıra hâlinde kazanmış Yunanca yazıtlı *Meter Theo* (Tanrı Anası) sıfatıyla tanıtılmaktadır.

Tip 1/b’de ise Meryem, omuzlarını aşağı doğru düşüren, üçgen formlu bir maphorion ile gösterilmiştir (Kat.No.5-6). Bu grupta yer alan iki röliker haçta betim şeklindeki bazı ufak tefek farklılıklar dışında ortak bir üsluptan söz edilebilir. Özellikle yatay haç kollarına işlenmiş yaprak benzeri süslemeler, damla biçimli yüzler ile tarama çizgiler hâlinde verilen kostüm detayları aynı bölgenin üretimi olabileceklerini akla getirmektedir. Ayrıca her iki rölikerde Meryem’in *Meter Theo* yerine *Panagia* olarak adlandırılması da dikkat çekmektedir.

Tip 1/c’deki Meryem *Blakhernitissa* betiminde ise Meryem’in maphorionu omuzlarını dik bir konuma getiren dikdörtgen formuyla ön plana çıkmaktadır (Kat.No. 7). Oldukça ince işçilikle ve detayla üretilmiş tek bir örnekte karşımıza çıkan bu betimde, Meryem’in maphorionuna dair her ayrıntı dikkatle vurgulanmıştır. Dikkat çeken bir diğer özellik, Meryem’in burada röliker haçlarda daha ender görülen *Panagia Meter Khristos* ifadesiyle tanımlanmasıdır. Arka kapağı yanında orijinal asma halkasını da

şehrinin Meryem tarafından doğaüstü bir biçimde korunduğuna inanılmasından dolayı kutsaldır. Annemarie W. Carr, “Thoughts on Mary East and West,” *Images of the Mother of God*. ed. Maria Vassilaki (Norfolk: Ashgate Yayınları, 2005), 281.

27 Natalia B. Teteriatnikov, “The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin,” *Images of the Mother of God, Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, ed. Maria Vassilaki God (New York: Routledge, 2016), 229.

üzerinde taşıyan bu haçın arka yüzünde ise “Çarmıhta İsa” ikonografisine yer verilmiştir. Haçın ön ve arka yüzü için seçilen bu sahneler röliker haçlarda görülen yaygın ikonografik düzenlemeye uygun olduğu gibi benzer haçlarla da uyum içindedir.

Tip 2 olarak sınıflanan tek örnekte ise (Kat. No.8) Meryem tam boy, cepheden ve elleri iki yana açık dua pozisyonunda gösterilmiştir. Döküm tekniğiyle yapılmış, kabartma süslemeli bu örnekte Meryem'in göğsünde bir madalyon içinde çocuk İsa büstü yer almaktadır. Meryem'in bu tasviri, *Episkepsis* tipiyle örtüşmektedir. Göğsünde çocuk İsa'nın figürü olan bir madalyon taşıyan ve elleri dua eder pozisyonunda iki yana açılmış bu Meryem tipi *Blakhernitissa*'dan türemiştir ve *Episkepsis* unvanı ile tanınmaktadır. Günümüz ikonografi çalışmalarında *Blakhernitissa* olarak da tanımlanan bu betimin 11. yüzyıla tarihlendirilen bir mühür üzerinde yer aldığı ve burada *Episkepsis* yazıtının bulunduğu bilinmektedir²⁸. Bu mühür örneğinden yola çıkılarak Meryem'in bu tip betimi *Episkepsis* olarak tanımlanmaktadır²⁹. Bunun yanı sıra N.P. Ševčenko, bu tip Meryem betiminin *Platytera* olarak da tanımlandığını belirtmektedir³⁰. Ayrıca bu betimin imparatoriçeler Zoe ve Theodora'nın ortak iktidarı sırasında basılan nadir bir altın sikkenin ön yüzünde yer aldığı da bilinmektedir³¹. B. Pentcheva da çalışmasında *Episkepsis* olarak bilinen bu tipin post-Bizans döneminde farklı isimlerle tanımlandığını, 15. yüzyılda Rusça “işaret” anlamına gelen *Znamenie* ve 17. yüzyılda da *Platytera* olarak adlandırıldığını anlatmaktadır³². N. Teteriatnikov ise, B. Pentcheva ve diğer uzmanların göğsünde İsa madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem betiminin 12. yüzyıl sonlarında geliştiğinden bahsettiklerini aktarmaktadır³³. Meryem'in kucağındaki çocuk İsa ile cepheden orans pozisyonundaki tasviri, *enkarnasyon* temasının teolojik kavramını anlatmaktadır. Kendi enkarnasyonunda İsa, ebedi

28 Vera Bulgurlu, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007), 189, Kat. No. 223; Jean-Claude Cheynet, Turan Gökyıldırım ve Vera Bulgurlu, *Les Sceaux Byzantins du Musée Archéologique d'Istanbul* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2012), 599-600, 6.108; Meryem Episkepsis betimi içeren diğer mühür örnekleri için bk.Alexandra-Kyriaki Wassiliou ve Werner Seibt, *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich, Band II/2. Teil Zentral und Provinzialverwaltung* (Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004), 77, Tafel 4, No.51; Valentina S. Šandrovska ve Werner Seibt, *Byzantinische Bleisiegel der Staatlichen Eremitage mit Familiennamen, Band X/1. Teil Sammlung Lichačev-Namen von A bis I* (Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005), 32-33, Tafel 2, No. 13; Nicolas Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Seals* (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1986),136-137, No.146; Ioannis G. Leontiades, *Lead Seals in the Museum of Byzantine Culture, Thessalonike*, Byzantine Text and Studies, (Selanik: Museum of Byzantine Culture, 2006), 143-144, No.52.

29 Ševčenko, “Virgin Blachernitissa,” 2170.

30 Ševčenko, “Virgin Blachernitissa,” 2170.

31 Bissera V. Pentcheva, *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium* (Pensilvanya: Pensilvanya Devlet Üniversitesi Yayınları, 2006), fig. 94; Philip Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Three, Part 2* (Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 1993), 732, Pl. LVIII, 1; David R. Sear, *Byzantine Coins and Their Values* (Londra: Seaby, 2006), 354, No.1827

32 Pentcheva, *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium*, 146.

33 Teteriatnikov, “The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin,” 230.

logos'u ile sonsuz yaşam kaynağını sembolize etmektedir³⁴. Yazar'a göre bu tasvir, Meryem'in kutsal maphorionunun mucizesinden gelmiş ve *Blakhernitissa* tasvirinin çok sayıda üretilen çeşitlerinden biri olarak Bizans sanatında oldukça yaygınlaşmıştır³⁵. Göğsünde çocuk İsa'yı tutan ya da çocuk İsa tasvirli madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem betimleri, 11. ve 12. yüzyıllara tarihlendirilen mühür, sikke, haç ve madalyonlar gibi diğer taşınabilir küçük objelerde sıklıkla kullanılmıştır³⁶.

Genel olarak röliker haçlar hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde doğrudan Meryem *Episkepsis* örneğine ve tanımına rastlanmaması dikkat çekicidir. Koleksiyondaki bu örnek, Bizans sanatının farklı örneklerinde görülen *Episkepsis* tipinin röliker haçlardaki karşılığı olması bakımından önemlidir. Bu bağlamda haç, üzerinde yer alan *Episkepsis* betiminden yola çıkılarak 11.-12. yüzyıllar arasına tarihlendirilebilir. Haçın yapım tekniği ve üslubu ise Anadolu örneklerinden çok Balkan üretimlerini işaret etmektedir.³⁷

Bu aşamada Meryem ikonografisinde *Episkepsis* ile çok benzer ikonografik özellikler gösteren *Platytera*³⁸ tipini de ikonografi tartışmasına dâhil etmek gerekmektedir. Meryem betimleri içerisindeki bu ikonografik tip, Yunanca "*Cennetten de Engin*" anlamına gelen "*Platytera / Πλατυτέρα*" unvanıyla bilinmektedir. Meryem, *Platytera* tipinde orans pozisyonundadır³⁹ ve bu tasvir genellikle altar alanının üstündeki apsisin süslenmesinde kullanılmıştır⁴⁰. *Platytera* tipinde, göğsünde çocuk İsa betimli madalyonu taşıyan orans pozisyonundaki Meryem, *Blakhernitissa* ve *Episkepsis* tipleriyle çok benzerdir. *Platytera* tipinin tanımlanması ile *Episkepsis* arasında benzerlikler bulunduğu, hatta kimi zaman her iki tanımlamanın da beraber kullanıldığına rastlanmaktadır. Bu sınıflama sorununun temel kaynağı, *Blakhernitissa* ikona tipinin tam olarak bilinmemesi ve versiyonlarının erken dönemden itibaren var olup olmadıkları hakkında kesin kanıtların bulunmamasıdır. Ayrıca, farklı eserler üzerindeki Meryem tasvirlerinin yanına yerleştirilmiş unvanlarını ifade eden yazıtlar, kimi zaman karmaşa

34 Teteriatnikov, "The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin," 231.

35 Teteriatnikov, "The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin," 230.

36 Teteriatnikov, "The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin," 230.

37 Benzer örnek için bk. Peskova, "Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus," 427, Fig. 19/2.

38 Mühür, madalyon, muska ve cameo gibi taşınabilir sanat objelerinde *Platytera* tasvirine rastlandığı gibi, kitap süslemeleri ve ikonalarda da benzerleri görülmektedir. Gladys R. Davidson, *Corinth, XII, The Minor Objects* (Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952), 325, pl.132, no. 2791.

39 *Platytera (Πλατυτέρα)* "Göklerden daha engin" sıfatı ayinlerde okunan ilahilerden türemiştir. Brigitte Pitarakis ve Christos Merantzias, *Parıldayan Hatıralar* (İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 2006), 199. Bu tasvir özellikle apsis kompozisyonlarında yer almaktadır ve genellikle yazıtlıdır. Meryem'e doğrudan bağlı bir tip değildir. Orans pozisyonunda ellerini iki yana dua eder biçimde açmış *Blakhernitissa* tasvirinin bir çeşidi olarak göğsünde madalyon içerisinde İsa'yı taşıyan *Episkepsis* tipi ile de benzerdir. Bk. Nancy P. Ševčenko, "Virgin Platytera," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 3: 2177. Meryem'in bu tasviri geleneksel olarak kutsal mekânların kubbe bölümüne resmedilerek "cennetten de engin" sıfatı vurgulanmıştır.

40 Ševčenko, "Virgin Platytera," 2177.

oluşturmakta ve tipolojik tanımlama bakımından da sorun yaratmaktadır⁴¹. Pitarakis-Merantzias, *Platytera* betiminin Rusya'da kullanımının yaygınlaşması ile *Platytera* olarak tanımlandığını ancak Bizans dünyasında 11. ve 12. yüzyıllara ait sikke, mühür ve göğüs üzerinde taşınan haçlarda görüldüğünü, Palaiologoslar döneminde ise oldukça popüler olduğunu anlatmaktadırlar⁴².

Platytera tipinde, Meryem'in üzerine giydiği *maphorion*'un iki yana doğru açılarak tasvir edilmesinin "*cennetten de engin*" "*kurtarıcı*", "*sarmalayan*" vasıflarını vurguladığı düşünülmektedir⁴³. Meryem'in bu tasviri, kimi zaman doğmamış çocuğun gerçekçi üslupla görsel tasvirini yaratmak için yapılmış ve «İsa'nın Yeniden Dirilişi» sahnesiyle yakın ilişkilidir. *Platytera* tipinin iki farklı çeşidi bulunmaktadır. İlkinde, çocuk İsa soyut bir sembol olarak Meryem'in kucağına iliştirilmiş, diğerinde ise hale ya da madalyon içinde tam boy betimlenen çocuk İsa figürü Meryem tarafından taşınmaktadır⁴⁴. Tanrısal doğasındaki çocuğun ana rahmine düşüşü sembolize edildiği gibi kutsal çocuğu rahminde taşıyan Tanrı Anası Meryem vurgusu da yapılmaktadır. Meryem *Platytera* tipi Ortodoks inancı içerisinde yaratılmış ve kullanılan bir Meryem betimidir. Bununla birlikte, kucağında taşıdığı çocuğu ile anne betimi antik dönem sanat eserlerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. A. Weis, antik dönemdeki ana tanrıça kültü üzerinden Meryem *Platytera* hakkında detaylı bir çalışma yapmıştır⁴⁵. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu kültürlerinde özel bir yere sahip olan tanrıça figürünün doğurganlığının vurgulanması, yaratan ana tanrıça kültürünün önemini göstermekte, ayrıca kısmen Bizans dünyasında bu kavramın hâlâ önemini koruduğunu açıklamaktadır. İsa'nın ana rahmine düşüşünü, enkarnasyonunu sembolize ettiği düşünülen *Platytera* betiminde göğsünde çocuk İsa betimli madalyonu taşıyan ve kolları iki yana açık dua eder pozisyonu, *Episkepsis* ile aynıdır. Büyük ihtimalle Meryem *Platytera* tasvirinde Meryem'in üzerindeki kutsal *maphorion*'u da her iki yana doğru genişleyerek açılmaktadır. Meryem'in *maphorion*'un özellikle vurgulandığı bu ikonografik tip aslında sarmalayan, koruyucu Meryem'e atıf yapmış olmalıdır. Kutsal *maphorion*'u ile göğsünde duran çocuk İsa'yı sarmaladığı gibi veryüzünün anası kavramını da sembolize etmiş görünmektedir.

41 Ševčenko, "Virgin Blachernitissa," 2170.

42 Pitarakis ve Merantzias, *Parıldayan Hatıralar*, 172.

43 Blakhernae Manastırı'nda yer alan ikona tipleri arasında *Platytera* tipinin yer alıp almadığı tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, Blachernitissa ikonasının bir varyasyonu olarak ortaya çıktığı ihtimalinden de bahsedilmektedir. *Platytera* unvanı Yunanca siper anlamına gelen *η σκεπη* (*skepi*) kelimesinden türemiş, Meryem'in *maphorion*'la özdeşleştirilmiştir. Blakhernai Kilisesi'nde bir gece nöbetinde Meryem'in aniden görülmesi hikâyesine bağlanarak mucizeler gerçekleştiren ikonanın üzerine perdenin mucizevi bir biçimde yükselmesine gönderme yapmaktadır. Meryem'e atfedilen Akathistos'un altıncı kantiklesinde de bu durum "*dünya üzerine koruyucu şalın yayılması*" olarak tanımlanmıştır. Bu da Meryem'in *Platytera* sıfatının önemini göstermektedir. Yuri Piatnitsky, Oriana Baddeley, Earleen Brunner, Marlia M. Mango, *Sinai, Byzantium, Russia: Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century* (Londra: Saint Catherine Foundation / The State Hermitage Museum, 2000), 98, B79.

44 Rosenau, "The Prototype of the Virgin and Child in the Book of Kells," 176.

45 Adolf Weis, *Die Madonna Platytera, Entwurf für ein Christentum als Bildoffenbarung anhand der Geschichte eines Madonnenthemas* (Königstein im Taunus: Verlag Langewiesche, 1985), 1-184.

Röliker haçlar üzerinde yer alan Meryem ikonografisi hakkında daha detaylı yapılacak çalışmalar, *Episkepsis* ya da *Platytera* tipleri hakkında da daha net bilgiler edinmeyi sağlayacaktır. Bu anlamda, çalışmada röliker haçlar üzerinde *Episkepsis* ya da *Platytera* olarak sınıflanabilecek Meryem tiplerinin varlığı da tartışmaya açılmıştır.

Tip 3 olarak gruplanan röliker haçlarda ise yine tam boy ve cepheden betimlenmiş Meryem ve çocuk İsa bulunmaktadır. Fakat bu grupta Meryem orans pozisyonunda değildir ve dirseklerinden kırdığı kollarıyla İsa'nın başını çevrelemekte, başının üzerine doğru kıvrıldığı elleri ve parmaklarıyla da onu işaret etmektedir (Kat. No. 9-10-11). Meryem bu tasvir de âdeta kolları ve ellerini bir yay gibi kullanarak göğsü üzerinde İsa'nın başını çevreleyen bir madalyon oluşturmaktadır. Ön kapakları kayıp olan bu örneklerden Kat.No. 10 ve 11'de Meryem ve çocuk İsa'ya sağ ve sol haç koluna eklenen aziz büstleri eşlik etmektedir. Örneklerin tamamında Meryem başının üzerine eklenen *Meter Theo* yazıtıyla tanıtılmış, diğer figürlerin kimliklerine ise değinilmemiştir⁴⁶.

Röliker haçların *Tip 4* grubunda ise Meryem yine tam boy ve cepheden verilmiş, göğsünün önünde çocuk İsa betimlenmiştir. Ancak burada Meryem'in ne kolları ne de elleri tasvirde yer almaktadır (Kat.No.12-13). Bu tip kendi içinde iki alt gruba ayrılabilir. *Tip 4/a*'da, Meryem'in göğsü hizasında cepheden yarım boy ya da büst halinde çocuk İsa yer alırken (Kat. No.12); *Tip 4/b*'de Çocuk İsa tam boy hâlinde betimlenmiştir (Kat.No.13). Kat. No.12'de Meryem'e sağ ile sol haç koluna eklenmiş kimliği belirsiz aziz büstleri, 13 No.lu da ise bir elinde labarum taşıyan yarım boy baş melekler eşlik etmektedir. 12 No.lu örnek üslup açısından Kat. No. 9-10 ve 11'a oldukça benzer çizgisel ve şematize bir anlatıma sahiptir. 13 No.lu örnek ise ince, uzun ve orantılı vücut hatlarına sahip figürleri, simetrik ve özenli kompozisyon düzenlemesiyle estetik kaygıların hâkim olduğu üst düzey bir üsluba işaret etmektedir. Ayrıca üst haç koluna özenle istiflenmiş yazıtı da bu örneği ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır. Yazıtta *Luka İncili*'nden alıntılanmış, Yunanca XEPE KAXAPITOMENI MAPIA O KC META OY / χ(α)ίρε, Κεχαριτωμένη Μαρία, ó Κ(ύρι)ος μετά (σ)ού ("Selam, ey Tanrı'nın lütfuluna erişen kız! Rab senindedir")⁴⁷ ifadesine yer verilmiştir. Böylece Meryem tasvirine eşik eden baş melekler ve bu ifadeyle İsa'nın doğumunun Meryem'e müjdelenmesine; Meryem'in göğsü önünde yer alan İsa tasviriyle de müjde anında anne rahmine düşen İsa'ya ve onun enkarnasyonuna gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır.

Tek bir örnekle (Kat.No.14) temsil edilen *Tip 5*'te ise tam boy ve cepheden tasvir edilen Meryem, ön tarafında ve göğsü hizasında yine tam boy ve cepheden çocuk İsa

46 Benzer ikonografiye sahip örnekler için bk. Pitarakis *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 299, 300, 302, 307, 321, 367, 372, 378, 452, 453.

47 Luka 1:26-38. Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2009), 1081.

ile resmedilmiştir. Meryem burada çocuk İsa'yı sol eliyle başı ile omuzları arasında kalan bir noktadan tutmaktadır. Tasvirde Meryem'in ellerinden izleyiciye göre sağ taraftaki açıkça görülmekteyken sol taraftaki belirsizdir. Röliker alt haç kolundan kırık ve noksan olmakla birlikte Meryem'in sol elinin çocuğunun omzunda olduğu, sağ elinin de alttan onu destekler biçimde betimlenmiş olduğu düşünülebilir. Meryem'in bu betim tipi röliker haçlarla ilgili araştırmalarda *Kyriotissa*⁴⁸ olarak tanımlanmaktadır. Meryem *Kyriotissa* betimi röliker haçlarda en sık görülen Meryem tiplerinden biridir. Meryem'e adanmış Ta Kyrou Manastırı'nda- günümüzdeki Kalenderhane Camii- korunan mucizevi Meryem ikonası *Kyriotissa* olarak tanımlanmıştır⁴⁹. *Kyriotissa* tipinde, cepheden verilen Meryem, göğsü hizasında çocuk İsa'yı tutmakta, sağ eli çocuk İsa'nın omzunda, sol eli İsa'nın vücudunun alt kısmını sararken betimlenmektedir⁵⁰. Halûk Perk Müzesi'ndeki örnekte ise tam tersi tutuş pozisyonu olduğu görülmektedir.

G. P. Galavaris, Bizans dönemine ait mühürler üzerinde yer alan betimlerin mozaikler ve freskler gibi anıtsal mimari süslemelerden veya ikona ve minyatürler gibi küçük el sanatlarından alınmış kopyalar olduğunu belirtmektedir⁵¹. Bu orijinal eserlerin birçoğu kaybolmuş olmasına rağmen üretilen kopyaları betim tiplerinin korunmasını sağlamıştır. Hatta G. P. Galavaris bu duruma örnek olarak Kyrou Manastırı'nda korunan *Kyriotissa* ikonasını vermektedir. İkona günümüze kadar ulaşmamakla birlikte ikonadaki Meryem ve çocuk İsa betimi, *Kyriotissa* unvanını veren yazıtıyla bir mühürün üzerinde görülmektedir⁵². G. P. Galavaris bir diğer çalışmasında ise *Nikopoios* ya da *Kyriotissa* unvanının en iyi tanımının bir eliyle kucağındaki çocuk İsa'nın bacağına desteklerken diğer elinin de çocuğun omzunu tuttuğu betim olduğundan bahsetmektedir⁵³. Günümüzde, Bizans sikke ikonografisi çalışmaları iki eli ile önünde çocuk İsa betiminin olduğu bir madalyon taşıyan Meryem tasvirlerini *Nikopoios* olarak tanımlamaktadır⁵⁴. Dolayısıyla, G. P. Galavaris'in çalışmasında tanımladığı betim *Nikopoios*

48 Kyriotissa ünvanı, Kyros Manastırı'nın Meryem'i olarak tercüme edilebilir Bissera Pentcheva, "Visual Textuality: The "Logos" as Pregnant Body and Building," *RES: Anthropology and Aesthetics* 45 (2004), 232, dipnot 37. Göğsünde İsa betimli bir madalyonun bulunmadığı Meryem ikonaları Kyriotissa olarak sınıflanmaktadır. Sinai Dağındaki St. Catherine Manastırı'nda bu üslupta yapılmış bir Meryem ikonası ise Meryem Tes Batou olarak bilinmektedir. Nancy P. Ševčenko, "Virgin Nikopoios," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 3: 2176.

49 John A. Cotsonis, "The Virgin Lysiponos ("The Deliverer From Pain") on A Byzantine Lead Seal and The Transformation of A Marian Epithet," *Byzantion* 87 (2017), 177, dipnot 69.

50 Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, 59.

51 George P. Galavaris, "Seals of the Byzantine Empire," *Archaeology* 12/4 (1959), 269.

52 Galavaris, "Seals of the Byzantine Empire," 268-270, fig. 10.

53 George P. Galavaris, "The Mother of God, Stabbed with a Knife," *Dumbarton Oaks Papers* 13 (1959), 230, dipnot 6. Üzerinde Kyriotissa yazıtı bulunmamakla birlikte ikonografik tipi içeren farklı dönemlere ait mühürler de bulunmaktadır. Bk. John W. Nesbitt, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, C. 6 (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2009), 55, no. 25.1.

54 Göğsünde İsa'nın tasviri olan madalyonu taşıyan Meryem betimi Nikopoios olarak tanımlanmaktadır. 7. yüzyıla kadar ikonalarla Meryem Nikopoios tasvirinin kullanımı görülmekle birlikte Nikopoios unvanının yer aldığı ikonalar sadece 11. yüzyıla aittir. Ševčenko, "Virgin Nikopoios," 2176. Bizans dönemine ait kurşun mühürler üzerindeki Nikopoios ikonografik tipi için bk. Wassiliou ve Seibt, *Die Byzantinischen Bleisiegel in*

değildir, *Kyriotissa* betimi olmalıdır. Bununla birlikte, Meryem *Kyriotissa* betiminin bu kadar sınırlayıcı bir tanım ile sunulmasının tartışmaya açık olduğu anlaşılmaktadır. Meryem *Kyriotissa* betiminin doğrudan unvan yazıtı bulunan mühür örneğinden yola çıkılarak tanımlaması yapılırsa, tasvir sadece Meryem'in çocuk İsa'yı belli bir tutuş pozisyonundaki betimleri için kullanılabilir. O hâlde yine birçok röliker haçın üzerinde yer alan ve göğsünde çocuk İsa'yı her iki eliyle eşit pozisyonda tutan Meryem tasvirleri bu gruba dâhil edilmemelidir.

Röliker haçlar hakkındaki çalışmalar incelendiğinde Meryem tipolojisinin tanımlanmasında karmaşa yaşandığı da anlaşılmaktadır. Bu duruma son zamanlarda yapılmış bir çalışma örnek verilebilir: A. Pülz'ün Ephesos'ta ortaya çıkarılan röliker haçlar hakkındaki çalışmasında, bir grup örnek Meryem *Kyriotissa* olarak tanımlanmıştır⁵⁵. Bununla birlikte sözü edilen örneklerde tam boy cepheden betimlenen Meryem, her iki eliyle önündeki çocuk İsa'yı omuzlarından tutmaktadır. Röliker haçlar dikkate alındığında bu betimi, kısaca göğsünde iki eliyle çocuk İsa'yı taşıyan Meryem *Theotokos* olarak tanımlamak daha uygun görünmektedir. *Theotokos* (*θεοτόκος*) iki Yunanca kelime *θεος* - "Tanrı" ve *τοκος* - "doğuran" birleşimidir⁵⁶. Anlam olarak *Tanrı taşıyan* ya da *Tanrı'yı doğuran* kişi anlamına gelse de Ortodokslar bu kelimeyi tam olarak *Tanrı Anası* manasında kullanmaktadırlar. Özellikle, *Theotokos* ikonalarında kelime MP ΘV (*Μήτηρ Θεού*/ Meter Theo) kısaltması ile yer almıştır. Ortodoks inancında İsa, insan ve tanrı doğasına sahiptir. Enkarnasyon/vücut bulma düşüncesinde, İsa tanrısal doğasına rağmen insan doğasını da taşımaktadır. Teolojik olarak da Meryem'in *Theotokos* olarak adlandırılmasının sebebi bu düşüncedir. Meryem de İsa'nın insan doğasında vücut bulmasını ve insanoğlunun kurtarıcısı olmasını doğrulamak için *Theotokos* olarak adlandırılmıştır⁵⁷.

4. Katalog

Katalog No.1

Tip: Tip 1/a

Envanter No: HPM 9910

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler⁵⁸: Y: 10 / HY: 8,7 / G: 5,8/ K: 0,8

Österreich, 108, Tafel 7, no.86; Šandrovskaja ve Seibt, *Byzantinische Bleisiegel der Staatlichen Eremitage mit Familiennamen*, 34-35, Tafel 2, no.15.; Oikonomides, *A Colleciton of Dated Byzantine Seals*, 61, no.53.

55 Andrea M. Pülz, "Images on Byzantine Small Finds from Ephesos," *Ephesos from Late Antiquity until the Late Middle Ages*, Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 58. ed. Sabine Ladstätter ve Paul MagdaLino (Viyana: Verlag Holzhausen, 2019), 181-183, fig. 1a-b ve 2 a-b.

56 Gerhard Podskalsky, "Theotokos," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991), 3: 2070.

57 Podskalsky, "Theotokos," 2070.

58 Tüm ölçüler cm'dir. Y: Yükseklik (bağlantı menteşeleri dâhil haçın ölçülen yüksekliği), H.Y: Haç Yüksekliği

G. 1: Katalog No. 1 (Tip 1/a) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağının üst kısmındaki menteşesi kırık ve noksandır. Kırık olmasından dolayı haçın iki kapağı, üst haç kolunun bitimine sonradan eklenen çiviyle birleştirilerek kullanılmıştır.

Ön Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli ön yüzde, cepheden tam boy orans pozisyonunda Aziz Ioannes figürü betimlenmiştir. Azizin başının üzerinde paralel tek sıra halinde Yunanca IOANC/ Ioάν(η)ς (Ioannes) yazıtı yer alır.

Arka Yüz: Arka yüzde cepheden tam boy ve orans pozisyonunda Meryem tasvir edilmiştir. Meryem'in bedeninin ön tarafında, tam boy ve cepheden çocuk İsa bulunmaktadır. Meryem'in başının üzerindeki paralel tek sıra Yunanca yazıtta MH ΘV / Mή(τήρ) Θ(εο)ύ (Meter Theo-Tanrı Anası) siglası yer almaktadır⁵⁹.

Katalog No.2

Tip: Tip 1/a

Envanter No: HPM 2118

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 7,6 / HY: 6,4 / G: 4,1 / K: 0,7

(bağlantı menteşeleri hariç haçın ölçülen yüksekliğini), **G:** Genişlik, **K:** Kalınlık

⁵⁹ Röliker haça benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 304, 323, 373, 405 (405 numaralı örnek ikonografik açıdan değil ancak üslup açısından çok benzerdir); Yakup Ünlüer, *Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 144, Kat. No.122.

G. 2: Katalog No. 2 (Tip 1/a) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Menteşeleri kısmen kırıktır. Yüzeyde yoğunlaşan korozyon nedeniyle üzerindeki tasvirler kısmen silinmiştir.

Ön Yüz: Kazıma tekniğiyle işlenmiş ön yüzde tam boy, cepheden ve orans pozisyonunda Aziz Ioannes figürüne yer verilmiştir. Yüzeydeki korozyon sebebiyle azizin fiziksel özellikleri ile üzerindeki kıyafetin detayları silinmiştir. Azizin başı üzerindeki paralel tek sıra Yunanca yazıtta yer alan HOANHC/ Hoανης (Ioannes) harfleriyle kimliği belirtilmiştir.

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde tam boy, cepheden ve orans pozisyonunda Meryem tasvir edilmiştir. Meryem'in göğsü hizasında tam boy (?) ve cepheden çocuk İsa yer almaktadır. Korozyon dolayısıyla Meryem'in ve çocuk İsa'nın kıyafetindeki çizgisel detaylar silinmiştir. Üst haç kolunun uç kısmına Yunanca MP ΘV/M(ήτη)ρ Θ(εο)ύ (Meter Theo-Tanrı Anası) harflerinden oluşan Meryem siglası kazanmıştır⁶⁰.

Katalog No.3

Tip: Tip 1/a

Envanter No: HPM 16192

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 5,8 / HY: 5,1 / G: 4,2 / K: 0,3

60 Röliker haça benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 304, 337; Feride İ. Altun, *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2015), 304, Lev.7/15.

G. 3: Katalog No. 3 (Tip 1/a) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Arka kapağında ise alt haç kolunun yarısı ile üst haç kolundaki menteşelerden sağdaki kırık ve noksandır. Yüzeydeki aşınma sebebiyle tasvirdeki detaylar yer yer silinmiştir.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde tam boy, cepheden ve orans pozisyonunda Meryem tasvir edilmiş, Meryem'in göğsü hizasına tam boy ve cepheden çocuk İsa yerleştirilmiştir. Yatay haç kolunun uç kısımlarına doğru, Meryem'in sağ ve sol elinin altına gelecek şekilde İsa'nın adının baş harflerinden oluşan Yunanca ΗC Η(ησου)ς ve ΧC Χ(ριστός)ς (Iesous Khristos) kısaltmaları işlenmiştir. Meryem'in başı üzerinde ise paralel tek sıra hâlinde, Yunanca ΜΗΡ ΘΥ/ Μή(τή)ρ Θ(εο)ύ (Meter Theo-Tanrı Anası) harflerinden oluşan yazıt yer almaktadır⁶¹.

Katalog No.4

Tip: Tip 1/a

Envanter No: HPM 16189

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 5,8/ HY:5 / G:5,7/ K:0,3

61 Benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat.No.381, 402.

G. 4: Katalog No. 4 (Tip 1/a) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıp, arka kapağı alt haç kolunun başlangıcından itibaren kırık ve noksandır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniği ile bezeli arka yüzde cepheden tam boy ve orans pozisyonunda Meryem betimlenmiştir. Meryem'in bedeninin ön tarafına olasılıkla tam boy hâlinde cepheden çocuk İsa resmedilmiştir. Meryem'in başının biraz üzerine paralel tek sıra hâlinde Yunanca MHP ΘV / Μή(τή)ρ Θε(εο)ύ (Meter Theo-Tanrı Anası) yazıtı kazınmıştır.

Katalog No.5

Tip: Tip 1/b

Envanter No: HPM 8043

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 8 / HY: 6,6 / G:4,3 / Kal:0,3

G. 5: Katalog No. 5 (Tip 1/b) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıp, arka kapağı ise alt haç kolunun başlangıcına yakın kırıktır. Arka kapakta alta yer alan menteşelerden sağdaki kırık ve noksanlıdır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde, cepheden tam boy Meryem tasvir edilmiştir. Orans duruşunda gösterilen Meryem'in bedeninin ön tarafına göğsü hizasında tam boy ve cepheden Çocuk İsa figürü yerleştirilmiştir. Meryem'in başının üzerinde Yunanca ΠΑΝΓΝΗΑ harflerinden oluşan bir yazıt yer almaktadır. Doğru yazılışı ΠΑΝΑΓΙΑ / Παναγήα (Panagia-Kutsalların kutsalı Meryem) olması gereken bu yazıtla Meryem'in kimliği tanıtılmıştır.⁶²

Katalog No.6

Tip: Tip 1/b

Envanter No: HPM 2144

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 7,7 / HY:6,2 / G:4,3 / K:0,3

⁶² Benzerleri için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat.No.369 ve 373; Hugh G. Jeffery, "Reliquary Crosses from Middle Byzantine Aphrodisias: Intimacy and Archaeology," *Anatolian Studies* 73 (2023), 208-210, Fig.13.

G. 6: Katalog No. 6 (Tip 1/b) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Arka kapağının üst haç kolundaki menteşelerinden sağdaki kırık ve noksandır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle dekore edilen haçın arka yüzünde tam boy ve cephe-den orans pozisyonunda Meryem tasvir edilmiştir. Meryem'in bedeninin ön tarafına, bel hizasında yarım boy ve cepheden çocuk İsa betimlenmiştir. Meryem'in başının üst kısmındaki paralel iki sıra Yunanca yazıtta ΠΑΝΑΓΙΑ / Παναγία (Panagia- Kut-salların kutsalı Meryem) ifadesi yer almaktadır.

Katalog No.7

Tip: Tip 1/c

Envanter No: HPM 2145

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: 7,8 / HY: 6,2 / G: 4,2 / K: 0,8

G. 7: Katalog No. 7 (Tip 1/e) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Arka kapağının alt kısmındaki menteşelerinden sol taraftaki kırık ve noksandır.

Ön Yüz: Kazıma tekniğiyle bezenmiş ön yüzde, cepheden tam boy İsa tasvir edilmiştir. İsa'nın başı üzerindeki paralel iki sıra hâlindeki Yunanca yazıtta HC XC⁶³ NHKA/H(ησου)ς X(ριστός)ς Νηκα (Iesous Khristos- Zafer) harfleri okunmaktadır.

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezenmiş arka yüzde, cepheden tam boy ve orans durumunda Meryem yer almaktadır. Meryem'in bedeninin ön tarafına beli hizasında cepheden ve tam boy çocuk İsa tasvir edilmiştir. Meryem'in başının üzerine paralel üç sıra hâlinde istiflenmiş Yunanca yazıtta ΠΑΝΑΓΙΑ ΜΗΤ ΧΡCΤΟ/ Παναγία Μητ(ήρ) Χρ(ι)στός(ς) (Panagia Meter Khristos- Kutsalların kutsalı İsa'nın Annesi Meryem) yazılıdır⁶⁴.

Katalog No.8

<i>Tip:</i>	Tip 2
<i>Envanter No:</i>	HPM 16188
<i>Yüzyıl:</i>	11-12. yüzyıl
<i>Malzeme:</i>	Bronz
<i>Ölçüler:</i>	Y: 4,5 / HY: 3,5/ G: 3,3 / K: 0,2

63 Ön ve arka yüzlerdeki yazıtlarda görülen Haç, X (Khi) harfi yerine kullanılmıştır.

64 Röliker haça benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 496.

G. 8: Katalog No. 8 (Tip 2) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Röliker haçın ön kapağı kayıptır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Döküm tekniğiyle ve kabartma bezemeli yapılmış arka yüzde tam boy ve cepheden orans pozisyonunda Meryem figürüne yer verilmiştir. Meryem'in göğsü üzerinde ve bir madalyon içinde çocuk İsa'ya ait olduğu düşünülen büst hâlinde bir figür bulunmaktadır. Meryem'in başının üzerindeki boşluk alan dikey üç dikdörtgen çubuktan oluşan bir bezeme ile doldurulmuştur. Figürler haçın etrafını dolanan ince bir bordür ile çevrilidir⁶⁵.

Katalog No.9

Tip: Tip 3

Envanter No: HPM 10043

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y:10,6 / HY: 9,1 / G:5,8 / K:0,5

⁶⁵ Bu haça yapım tekniği ve ikonografisiyle çok benzer Bulgaristan'tan bir örnek için bk. Peskova "Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus," 427, Fig. 19/2.

G. 9: Katalog No. 9 (Tip 3) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Röliker haçın ön kapağı kayıptır. Arka kapağında sağ haç kolunun bir bölümü kırık ve noksandır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüze tam boy ve cepheden Meryem ile onun göğsü hizasında cepheden tam boy çocuk İsa tasvir edilmiştir. Meryem kollarını dirsekleri hizasından kırarak elleriyle İsa'yı çevrelemekte ve onu işaret etmektedir. Meryem'in başının üzerine paralel tek sıra hâlinde kimliğini belirten Yunanca ΜΗΤΡ ΘΥ/ Μήτρ(ή)ρ Θε(ε)ού (Meter Theo-Tanrı Anası) yazıtı kazınmıştır.

Katalog No.10

Tip: Tip 3

Envanter No: HPM 2112

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y:8,6 / HY: 6,9 / G: 4,7 / K: 0,4

G. 10: Katalog No. 10 (Tip 3) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Yüzeyi yer yer yoğun korozyona uğramıştır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde tam boy ve cepheden Meryem betimlenmiş, bedeninin ön bölümüne göğüs hizasında tam boy ve cepheden çocuk İsa resmedilmiştir. Meryem dirseklerinden kırdığı kolları ve İsa'nın başına doğru yöneltiği elleriyle onu işaret etmektedir. Yatay haç kollarının her iki ucuna yarım boy ve cepheden birer aziz işlenmiştir. Meryem'in başının üzerine konumlanmış paralel tek sıra hâlindeki Yunanca yazıttaki ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ/ Μήτηρ Θεού (Meter Theo-Tanrı Anası) ifadesiyle kimliği belirtilmiştir. Yatay haç kollarındaki azizlerin yanında ise kimliğini tanıttıcı herhangi bir yazıt bulunmamaktadır⁶⁶.

Katalog No.11

Tip: Tip 3

Envanter No: HPM 16193

Yüzyıl: 11. yüzyıl

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y: - / HY: 9 / G: - / K: 0,5

⁶⁶ Benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 307; Ünlüer, *Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar*, 150, Kat.No. 128.

G. 11: Katalog No. 11 (Tip 3) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıp, arka kapağı alt haç kolunun başlangıcından itibaren kırıktır. Sağ haç kolu ile bağlantı menteşeleri kırık ve noksandır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde, tam boy ve cepheden Meryem tasvir edilmiştir. Meryem elleriyle göğüs hizasındaki tam boy çocuk İsa'nın başını çevrelemektedir. Yatay haç kollarından soldaki üzerinde yarım boy ve cepheden verilmiş, başı haleli kutsal bir kişi yer almaktadır. Figürün kimliği herhangi bir yazıtta belirtilmemiştir. Benzer bir tasvirin haçın kırık olan sağ kolunda da olması beklenmektedir. Meryem'in kimliği başının üzerine istiflenmiş paralel tek sıra hâlindeki Yunanca yazıtta tanıtılmış ancak harf diziliminde hata yapılmıştır. MI ΘPV harflerinin okunabildiği yazıttaki doğru harf diziliminin MP ΘV/ M(ήτή)ρ Θ(εο)ύ (Meter Theotani Anası) şeklinde olması beklenmektedir⁶⁷.

Katalog No. 12

Tip: Tip 4/a

Envanter No: HPM 16191

Yüzyıl: 11. yüzyıl

⁶⁷ Benzer örnekler için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 299, 300, 367, 372; Anna Peskova ve Liudmila Strokova, *Christian Antiquities of Byzantium in the "Syrian Collection" of Bogdan Khanenko And Varvara Khanenko* (St. Petersburg-Kiev: St. Petersburg Centre for Oriental Studies Publishers, 2012), 74-76, Kat.No.8.

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y:10,5 / HY: 8,9 / G: 5,5 / K: 0,4

G. 12: Katalog No. 12 (Tip 4/a) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Arka kapakta sol haç kolunun bir ucu ile alt haç kolundaki menteşelerden soldaki kırık ve noksandır. Yüzeyinde yoğun bir korozyon gözlenmektedir.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezenmiş arka yüze tam boy ve cepheden Meryem resmedilmiştir. Meryem'in göğüs hizasında cepheden verilmiş büst hâlinde çocuk İsa yer almaktadır. Yatay haç kollarının uçlarına yarım boy hâlinde ve cepheden iki aziz betimlenmiştir. Azizlerin kimliklerini tanıttacak yazıtlar ya eklenmemiş ya da yüzeydeki yoğun korozyon sebebiyle zarar görmüştür. Meryem'in başının üzerinde paralel tek sıra hâlinde Yunanca yazıtta yoğun korozyona rağmen MP ve ΘV / M(ήτή)ρ Θ(εο)ύ (Meter Theo-Tanrı Anası) harflerinden oluşan sigla okunabilmektedir⁶⁸.

Katalog No.13

Tip: Tip 4/b

Envanter No: HPM 2173

Yüzyıl: 11. yüzyıl

⁶⁸ Benzer örnekler için bk. Ayşe Aydın, "Reliqlienkreuze Im Museum Von Ankara (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)", *Sanat Tarihi Dergisi* 12 (2003), 30, Kat. 9, Abb. 9b; Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 305, 306, 318, 319, 324.

Malzeme: Bronz

Ölçüler: Y:7,7 / HY: 6,9 / G: 4,5 / K:0,6

G. 13: Katalog No. 13 (Tip 4/b) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Arka kapak menteşelerden alttakiler kırık ve noksandır.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle bezeli arka yüzde tam boy ve cepheden Meryem tasvir edilmiştir. Meryem'in bedeninin ön tarafında ve göğüs hizasında tam boy hâlinde çocuk İsa yer almaktadır. Yatay haç kollarında cepheden ve yarım boy hâlinde gösterilmiş Baş melek tasvirlerine yer verilmiştir. Baş meleklerin bedenlerinin yan taraflarına yatay ve dikey sıralar hâlinde dizilmiş Yunanca yazıtlardan soldakinin ΜΙΧΑΙΛ/ Μιχαήλ (Mikhail), sağdakinin ise ΓΑΒΡΙΗΛ/ Γα(β)ριήλ (Gabriel) olduğu anlaşılmaktadır. Üst haç kolunun uç kısmına dört paralel sıra hâlinde istiflenmiş Yunanca yazıtta ise ΧΕΡΕ ΚΑΧΑΡ ΠΙΤΟΜΕΝΙ ΜΑΡΙΑ Ο ΚΣ ΜΕΤΑ ΟΥ/ χ(α)ίρε, Κεχαριτωμένη Μαρία, ὁ Κ(ύριος) μετὰ (σ)ού ("Selam, ey Tanrı'nın lütfuna erişen kız! Rab seninle dir")⁶⁹ ifadesi yer almaktadır⁷⁰.

⁶⁹ Luka 1:26-38.

⁷⁰ Aynı yazıtta sahip Sofya'dan bir örnek için bk. Pitarakis, *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Kat. No. 490. Bu haça ikonografik düzenleme açısından benzer örnekler için bk. Christian Schmidt, "254. Reliquienkreuz," *Die Welt von Byzanz- Europas östliches Erbe: Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur* (Münih: Archäologische Staatssammlung München, 2004), 192, Kat. no.254; Karin Kirchner, "IV. Metall, Kreuze, Kreuzfüße und Pektoralen aus Buntmetall," *Spätantike und Byzanz. Bestandskatalog Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Objekte aus Bein, Elfenbein, Glas, Keramik, Metall und Stein, Byzanz Zwischen Orient und Okzident*, Band 8.1, eds. Falko Daim, Benjamin Fourlas, Katarina Horst ve Vasiliki Tsamakda (Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2017), 69, IV.16, Tafel 40/ 4.;

Katalog No.14

Tip:	Tip 5
Envanter No:	HPM 16190
Yüzyıl:	11. yüzyıl
Malzeme:	Bronz
Ölçüler:	Y:5,4 / HY: 4,7 / G: 4,4 / K: 0,3

G. 14: Katalog No. 14 (Tip 5) (Fotoğraf: Merve Toy / Çizim: Zeynep Çakmakçı)

Durumu: Ön kapağı kayıptır. Arka kapağında ise alt haç kolunun büyük bir bölümü ile üst haç kolundaki menteşelerden soldaki kırık ve noksandır. Yüzeyde yer yer aşırı korozyon gözlenmektedir.

Ön Yüz: -

Arka Yüz: Kazıma tekniğiyle ile dekore edilmiş arka yüzde tam boy ve cepheden Meryem ile onun göğsü hizasında tam boy ve cepheden çocuk İsa resmedilmiştir. Meryem bel hizasına yakın bileklerinden büktüğü elleriyle çocuk İsa'yı tutmaktadır. Meryem'in omuzlarının iki yanına İsa'nın adının Yunanca kısaltması olan HC H(ησου)ς ve XC X(ριστός)ς (Iesus Khristos) harfleri ile başının üzerine kimliğini belirten MHP Θ / Μη(τή)ρ Θ(εού) (Meter Theo-Tanrı Anası) harfleri kazınmıştır. Yatay haç kolları üzerinde cepheden verilmiş aziz büstleri yer almaktadır. Azizlerin başlarının yanlarında yatay ve dikey sıralar hâlindeki Yunanca yazıt, harfleri tanımlanabilir olmasına rağmen anlamlı bir ifade oluşturmamaktadır.

Sonuç

Haluk Perk Müzesi'ndeki Meryem ve çocuk İsa betimli 14 adet röliker haç, Bizans sanatındaki Meryem tipleri ve ikonografisi hakkında değerlendirmeler yapan

farklı uzmanların görüşleri eşliğinde incelenmiş ve sınıflandırılmıştır. Örneklerin yedisinde göğüs hizasında tam boy çocuk İsa ile betimlenen Meryem *Blakhernitissa* tasvirinin yer aldığı anlaşılmaktadır (Tip 1/ a-b-c, Kat. no. 1-7). Günümüze kadar yapılan çalışmalar Orta Bizans Dönemi'nde bu tipte çok sayıda röliker haçın üretilmiş ve yaygın bir betim tipi olduğunu ortaya koymaktadır. Nadir ve ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkan *Tip 2 / Kat.no.8*'de yer alan röliker haç ise Meryem *Episkepsis* betimiyle dikkat çekmektedir. Röliker haç üzerinde *Episkepsis* unvanını belirten herhangi bir yazıt ve kısaltma olmamakla birlikte, tipolojik değerlendirmeye bu sonuca varılmıştır. Kimi uzmanlar tarafından sadece Meryem *Blakhernitissa* olarak da tanımlanabilecek bu ilginç örneğin *Episkepsis* betimi ile örtüşmesi bu çalışmanın önemli detaylarından biridir. 11. ve 12. yüzyıllarda sikke, mühür, ikona gibi farklı sanat eserlerinde Meryem *Episkepsis* betimine sıkça rastlanması dolayısıyla koleksiyondaki röliker haçın da aynı dönemde üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada, Meryem *Episkepsis* ve *Platytera* tipleri hakkında bilgi verilerek, röliker haçlar üzerinde yer alıp almadıkları konusunun tartışmaya açılması gerektiği de vurgulanmıştır.

Çalışmanın bir diğer konusu ise *Tip 5* grubunda incelenen ve röliker haçlarda sıklıkla yer alan Meryem *Kyriotissa* betimidir. Son zamanlarda farklı uzmanların yaptıkları çalışmalar, Meryem *Kyriotissa* ve *Blakhernitissa* betimlerinin tanımlanmasında tartışmalar yaşandığını göstermektedir. Diğer taraftan *Kyriotissa* tipinin açık bir tanımlamasının olduğu ve *Blakhernitissa* tipi ile karıştırılmaması gerektiği açıktır. Bununla birlikte, koleksiyondaki tek bir örnekte (Kat.no.14) bulunan *Kyriotissa* betiminde, Meryem'in göğsündeki çocuk İsa'yı elleri ile tutuş pozisyonunun bilinenden farklı olduğu tespit edilmiştir. *Tip 3* ve *Tip 4* olarak gruplanan örnekler ise (Kat.no. 9-13) Meryem ikonografisinin röliker haçlar üzerindeki çeşitliğine işaret etmektedir. Bunlardaki Meryem ve çocuk İsa betim tipleri, röliker haçlar üzerinde sıklıkla görülmekle birlikte, Bizans sanatının bilinen Meryem tipleriyle tam olarak uyuşmamaktadır. Röliker haçlara özel bir ikonografi geliştiği ve bu ikonografinin usta, atölye ya da bölgesel farklılıkların da eklenmesiyle çeşitlendiği düşünülebilir. Dolayısıyla Meryem ikonografisi hakkında yapılan çalışmalar için röliker haçlar üzerinde yer alan tasvirlerin çok önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Halûk Perk Müzesi'ndeki bir grup Meryem ve çocuk İsa tasvirli röliker haç üzerinde yapılan değerlendirmeler, röliker haçlarda Meryem ikonografisinin ortak unsurlarının tespiti kadar, bu ikonografi temel alınarak yeni araştırmalar ışığında farklı bilgiler ve öneriler de sunulabileceğini vurgulamaktadır.

Teşekkür: Değerli koleksiyoner Sayın Halük Perk'e bu çalışmada konu edilen eserlere yönelik verdiği çalışma ve yayın izni yanında, başladığımız her yayın projemize verdiği destek ve güven için çok teşekkür ederiz. Makalemizde konu edilen eserlerin fotoğrafları Doktora öğrencisi Merve Toy tarafından çekilmiştir. Kendisine çalışmamız sırasındaki yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Acknowledgement: We would like to thank the esteemed collector Mr Halük Perk for his permission to study and publish the reliquary crosses in this study, as well as for his support and trust in every publication project we have embarked on. The photographs of the artefacts in this article were taken by Merve Toy, a PhD student. We would like to thank her for her help during our study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Altun, Feride İ. *Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Kazısı 2001-2012 Sezonu Bizans Küçük Buluntuları*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2015.
- Aydın, Ayşe. "Reliqlienkreuze Im Museum Von Ankara (Anadolu Medeniyetleri Müzesi)." *Sanat Tarihi Dergisi* 12 (2003): 25-40.
- Bulgurlu, Vera. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.
- Carr, Annemarie Weyl. "Virgin Mary." *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 3. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 2173-2176.
- Carr, Annemarie Weyl. "Thoughts on Mary East and West." *Images of the Mother of God*. Ed. Maria Vassilaki. Norfolk: Ashgate Yayınları, 2005, 277-292.
- Cheyne, Jean-Claude, Turan Gökyıldırım ve Vera Bulgurlu, *Les Sceaux Byzantins du Musée Archéologique d'Istanbul*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2012.
- Cotsonis, John A. "The Virgin Lysiponos ("The Deliverer From Pain") on A Byzantine Lead Seal and The Transformation of A Marian Epithet," *Byzantium* 87 (2017): 159-179.
- Cronnier, Estelle. "Eastern Christianity and Relics of Saints: From Refusal to Quest," *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. C. 2. Ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar. Krakov- Leipzig-Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012, 25-32.
- Dabrowska, Elżbieta. "Le Dépôt de Reliques Dans Les Sépultures-Usage Liturgique ou Superstition?," *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. C. 2. Ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar. Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012, 33-60.
- Davidson, Gladys R. *Corinth, XII, The Minor Objects*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens, 1952.
- Frazer, Margeret E. ve Anthony Cutler. "Reliquary." *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 1. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 1782-1783.
- Galavaris, George P. "The Mother of God of the Kanikleion." *Greek, Roman and Byzantine Studies* 2/2 (1959): 177-182.

- Galavaris, George P. "The Mother of God, Stabbed with a Knife." *Dumbarton Oaks Papers* 13 (1959): 229-233.
- Galavaris, George P. "Seals of the Byzantine Empire." *Archaeology* 12/4 (1959): 264-270.
- Grierson, Philip. *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume Three, Part 2*. Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library & Collection, 1993.
- Horníčková, Kateřina. "The Byzantine Reliquary Pectoral Crosses in Central Europe." *Byzantinoslavica* LX (1999): 213-250.
- Jeffery, Hugh G. "Reliquary Crosses from Middle Byzantine Aphrodisias: Intimacy and Archaeology." *Anatolian Studies* 73 (2023): 193-218.
- Kirchhainer, Karin. "IV. Metall, Kreuze, Kreuzfüße und Pektorale aus Buntmetall". *Spätantike und Byzanz. Bestandskatalog Badisches Landesmuseum Karlsruhe, Objekte aus Bein, Elfenbein, Glas, Keramik, Metall und Stein*. Byzanz zwischen Orient und Okzident, Band 8.1, Ed. Falko Daim, Benjamin Fourlas, Katarina Horst ve Vasiliki Tsamakda. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2017, 59-73.
- Leontiades, Ioannis G. *Lead Seals in the Museum of Byzantine Culture, Thessalonike*, Byzantine Text and Studies. Selanik: Museum of Byzantine Culture, 2006. (Λεοντιάδης Ιωάννης Γ, *Μολυβδοβουλλα του Μουσείου Βυζαντινου Πολιτισμου Θεσσαλονικης*, Βυζαντινα κειμενα και μελεται, Θεσσαλονικη: Κεντρον Βυζαντινων Ερευνων, 2006)
- Lucie-Smith, Edward. *The Thames and Hudson Dictionary of Art Terms*. Londra: Thames and Hudson, 1984.
- Musin, Alexander. "Byzantine Reliquary-Crosses from the Territory of Turkey in the Archaeological Context. An Evidence of Post-Iconoclasm Piety?." *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*. C. 2. Ed. Iliya Iliev ve Elena Kostova ve Viladimir Angelov. Sofya: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2011, 170-171.
- Musin, Alexander. "Byzantine Reliquary -Crosses in the Formation of Medieval Christian Culture in Europe." *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. C. 2. Ed. Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar. Krakov- Leipzig- Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag, 2012, 61-94.
- Nesbitt, John W. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. C. 6. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2009.
- Oikonomides, Nicolas. *A Colleciton of Dated Byzantine Seals*. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1986.
- Ott, Jeremy J. ve Natalia Poulou Papadimitriou ve Elli Tzavella. "Reliquaries and Reliquary Crosses in Byzantine Greece." *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies*. C. 2. Ed. Iliya Iliev ve Elena Kostova ve Viladimir Angelov. Sofya: Bulgarian Historical Heritage Foundation, 2011, 170.
- Pentcheva, Bissera. "Visual Textuality: The "Logos" as Pregnant Body and Building." *RES: Anthropology and Aesthetics* 45 (2004): 225-238.
- Pentcheva, Bissera V. *Icons and Power: The Mother of God in Byzantium*. Pensilvanya: Pensilvanya Devlet Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Peskova, Anna. "Byzantine Pendant Reliquary Crosses From the Territory of Medieval Rus." *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*. C. 2. Ed.

- Majiej Solomon ve Marcin Woloszyn ve Alexander Musin ve Perica Špehar. *Krakov- Leipzig-Rzeszów-Varşova: Leipziger Universitätsverlag*, 2012, 403-443.
- Peskova, Anna ve Liudmila Strokova, *Christian Antiquities of Byzantium in the "Syrian Collection" of Bogdan Khanenko And Varvara Khanenko*. St. Petersburg-Kiev: St. Petersburg Centre for Oriental Studies Publishers, 2012.
- Piatnitsky, Yuri, Oriana Baddeley, Earleen Brunner ve Marlia M. Mango. *Sinai, Byzantium, Russia: Orthodox Art from the Sixth to the Twentieth Century*. Londra: Saint Catherine Foundation / The State Hermitage Museum, 2000.
- Pitarakis, Brigitte. "Female Piety in Context." *Images of the Mother of God*. Ed. Maria Vassilaki. Norfolk: Ashgate Yayınları, 2005, 153-166.
- Pitarakis, Brigitte. *Les Croix-Reliquaires Pectorales Byzantines en Bronze*, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques XVI. Paris: Picard Edition, 2006.
- Pitarakis, Brigitte ve Christos Merantzas. *Parıldayan Hatıralar*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi, 2006.
- Pitarakis, Brigitte. "197. Pectoral Reliquary Cross." *Byzantium 330-1453*. Ed. Robin Cormack ve Maria Vassilaki. Londra: Royal Academy of Arts, 2008, 226, 429.
- Pitarakis, Brigitte. "147. Pectoral Reliquary Cross." *Heaven & Earth*. Ed. Anastasia Drandaki ve Demetra Papanikola-Bakirtzi ve Anastasi Tourta. Atina: Benaki Museum, 2014, 268-269.
- Podskalsky, Gerhard. "Theotokos." *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C. 3. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 2070.
- Pülz, Andrea M. "Images on Byzantine Small Finds from Ephesos," *Ephesos from Late Antiquity until the Late Middle Ages*, Österreichisches Archäologisches Institut Sonderschriften Band 58. Ed. Sabine Ladstätter ve Paul Magdalino. Viyana: Verlag Holzhausen, 2019.
- Rosenau, Helen. "The Prototype of the Virgin and Child in the Book of Kells." *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 83/486 (1943): 228-231.
- Šandrovskaja Valentina S. ve Werner Seibt. *Byzantinische Bleisiegel der Staatlichen Eremitage mit Familiennamen, Band X/1. Teil Sammlung Lichačev-Namen von A bis I*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005.
- Schmidt, Christian. "254. Reliquienkreuz," *Die Welt von Byzanz- Europas östliches Erbe: Glanz, Krisen und Fortleben einer tausendjährigen Kultur*. Münih: Archäologische Staatssammlung München, 2004, 192.
- Sear, David R. *Byzantine Coins and Their Values*. Londra: Seaby, 2006.
- Ševčenko, Nancy P. "Virgin Blachernitissa." *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 3. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 2170-2171.
- Ševčenko, Nancy P. "Virgin Nikopoios." *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 3. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 2176.
- Ševčenko, Nancy P. "Virgin Platytera." *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 3. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 2177.
- Skhirtladze, Zaza. "The Image of the Virgin on the Sinai Hexptych and the Apse Mosaic of Hagia Sophia, Constantinople." *Dumbarton Oaks Papers* 68 (2014): 369-386.
- Taft, Robert Francis ve Alexander Kazhdan. "Relics," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C. 1. Ed. Alexander P. Kazhdan. New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1991, 1779-1781.

- Teteriatnikov, Natalia B. "The Image of the Virgin Zoodochos Pege: Two Questions Concerning Its Origin." *Images of the Mother of God, Perceptions of the Theotokos in Byzantium*. Ed. Maria Vassilaki. New York: Routledge, 2016, 225-238.
- Ünlüer, Yakup. *Kapadokya Bölgesi Müzelerindeki Bizans Dönemine Ait Madeni Haçlar*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Wassiliou, Alexandra-Kyriaki ve Werner Seibt, *Die Byzantinischen Bleisiegel in Österreich, Band II/2. Teil Zentral und Provinzialverwaltung*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004.
- Weis, Adolf. *Die Madonna Platytera, Entwurf für ein Christentum als Bildoffenbarung anhand der Geschichte eines Madonnen-themas*. Königstein im Taunus: Verlag Langewiesche, 1985.

